
ДРУШТВЕНИ РАСЦЕПИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ПАРТИЈСКИ СИСТЕМ СРБИЈЕ

УДК 316.44/.45:929(497.11)

Оригинални научни рад

Славиша Орловић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Сажетак

У овом тексту бавим се структуром друштвених расцепа у Србији и њиховим утицајем на обликовање партијског система. Идеолошко-културни расцеп манифестовао се у димензијама: стари режим - опозиција режиму; грађанско-национално; и западњаци-националисти. Овај расцеп повремено има преклапања са територијално-културним расцепом центар-периферија, при чему доминантна култура представља центар а субкултуре периферију. Оса историјско-етничког расцепа „национално-грађанско“ и оса културно-вредносног расцепа „традиционализам-модернизам“, се не секу, већ у великој мери преклапају и то „национално“ се поклапа са „традиционализмом“ а „грађанско“ са „модернизмом“. Расцеп западњаци-националисти је прожет европским путем Србије, уз испреплетаност питањима Косова и Метохије, што додатно продубљује овај расцеп и продужије његово дејство. Санкције УН, НАТО интервенција и подршка отцепљену Косова и Метохије гурали су ветар у једра антизападним сентиментима, или бар дали основу да се мобилишу таква осећања. Могуће је да у наредном периоду важна линија расцепа у Србији буде НАТО-војна неутралност, односно про НАТО или про Русија. На социо-економски расцеп рад-капитал утицао је процес приватизације, услед чега је дошло до манифестације расцепа на димензији добитници - губитници транзиције. У посткомунистичким друштвима постоји стара левица која је дуго узурпирала овај појам и нова која јој је то монополисање оспоравала. У Србији је десница најмање економска а највише националистичка и популистичка, односно, реч је о друштвеним конзервативцима. У Србији расцепи нису дугорочни и стабилизирајући

(осим расцепа грађанско-национално). Услед фрагментираности партија и партијског система и изборне волатилности (нестабилности), тешко је ове расцпе видети као стабилне и дугорочне, а сигурно не и „замрзнуте“.

Кључне речи: друштвени расцпеи, партије, партијски систем. Србија.

Социоструктурни приступ у обликовању партија и партијских система ослања се на теорије друштвених расцпеа које почињу са Липсет-Рокановим класичном студијом *Cleavage structure, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction* (детаљније види Табела 1.) (Lipset & Rokkan 1967). Расцпеи укључују друштвене поделе које деле људе на основу социјално-структуралних карактеристика као што су занимање (позив), статус, религија и етницитет (Gallagher, Laver & Mair 2005:264). Расцпеи морају бити организационо изражени, при чему су потребни предузетници да мобилишу масе, на некој идеологији, културном и социјалном капиталу. Када је све то познато, нужно је утврдити које партије су зависне варијабле које рефлектују социјалне расцпее и социјалну стратификацију и који социјални расцпеи рефлектују њихово каналисање у структуриран партијски систем (Sartori 1990:178). Ако су партије предузимачи, они ће обављањем својих функција каналисати и мобилисати бираче дуж одређених линија расцпеа и тако утицати на друштвену структуру¹.

Табела 1 – Структура друштвених расцпеа
– Липсет-Роканов модел

Расцеп (Cleavage)	Критички спој (Critical Juncture)	Питања и теме (Issues)	Партијске фамилије (Party family)
Центар-пери-ферија	Реформација - контрареформација 16-17 век	Национална – потчињена религија; Национални језик - латински;	Етничке и језичке партије (Шкотска национална странка, Блок Квебек)
Држава – црква	Националне револуције 1789. и након тога	секуларна – религијска контрола масовног образовања	Религиозне партије (Аустријска народна странка, Хришћанско-демократска унија, Швајцарска католичка странка, Partido popular)

1 О овоме детаљније видети у Орловић С. (2015) „Партије и партијски системи (Теоријско-аналитичким оквир“, Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.

Земља – индустрија	Индустријска револуција 19. век	Тарифе за пољопривредне производе – слобода за индустријске предузетнике	Аграрне партије; Конзервативне и либералне партије (Финска странка центра, Аустралијска сељачка странка, Пољска сељачка народна странка)
Власници (послодавци) - радници	Руска револуција 1917- 1991	Интеграција у националу политику – приврженост међународном револуционарном покрету	Социјалистичке и комунистичке партије (Британска лабуристичка странка, аргентинска социјалистичка странка, Шведска социјалдемократска радничка странка, шпански PSOE)
Материјалисти - Постматеријалисти	Културна револуција 1968. и након тога	Квалитет заштите животне средине – економски раст	Зелене – еколошке партије (Die Grunen, аустријски Grunen/ Grune Alternative, Демократи '66, Женска странка)

Извор: Klingemann Hans-Dieter, Richard I. Hofferbert & Ian Budge, *Parties, Policies, and Democracy*, стр. 6, адаптирано према Lipset & Rokkan, 1967, стр. 47.

Превођење расцепа у партијски систем зависи од више фактора - институционалних, културних и политичких (Lipset & Rokkan 1967: 16-33). Не долази увек и свуда до партијских подела и оснивања партија дуж линија друштвених расцепа. Клаус вон Бајме то објашњава на следећи начин: „Расцеп се могао претворити у страначку поделу само тамо где су у некоме конфликтном стању били на располагању предузетници и ресурси. Предузетници су, дакако, били упућени на идеолошку понуду како би сукоб заострили до мобилизирања маса“ (Von Weume 2002:62). Важно је до ког степена и нивоа су странке политизовале социјално-економске и културне поделе. Јачина и односи међу расцепима могу спречити развој нових расцепа (ако се инкорпорирају у програме постојећих странака). Социјално релевантни расцепи морају се одразити у партијским програмима, не само да би се разликовали, већ и да би поседовали „минимум спроводиве снаге у политици“ (Von Weume 2002:84). Дакле, да би се расцепи превели у партијски систем, потребан је неко ко ће то учинити.

Који конфликти се могу активирати и каналисати? Херберт Кичелт је указао да је потребно разликовати две димензије - прво, идентификовање бирача и њихово позиционирање у складу са неким обележјима расцепа и друго, постојање партијске компетиције која се одвија мобилисањем бирача према неким од линија расцепа. До одговора на прво питање се долази анализом социјалне структуре присталица, а до другог, истраживањем партијских

програма и изборних стратегија. Ове две димензије могу бити међузависне и конвергентне. Кичелт закључује: „Политички расцеп је обележен странкама које нуде конкурентске поруке што се обраћају групама бирача подељеним својим положајем у друштвеној структури, својим идеолошким схватањем и својом спремношћу да се укључе у политичко деловање“ (Kitschelt 1992:11). По Закошеку, ова дефиниција је важна јер повезије све три димензије које се често раздвајају у истраживањима избора и партијских преференција: социоструктурне („објективне“) карактеристике бирача, ставове и понашање бирача (деловање): „Категорија расцепа је стога свеобухватна, дакле описује и друштвени положај појединих група бирача, и њихова културна и идеолошка обележја што се исказује кроз ставове бирача и уверења, и на крају, бирачке преференције политичког деловања“ (Zakošek 1998:22). Обзиром да расцепи могу бити мултипликовани и може постојати хијерархија међу њима, потребно је утврдити који расцеп преовлађује или доминира. Расцепи могу бити укрштајући или преклапајући, при чему једни могу неутралисати друге, али могу бити кумулативни и појачати једни друге (Sartori 1990:174).

Кичелтов модел је био актуелнији и ближи природи промена у посткомунистичким друштвима, у односу на Липсет-Роканов. Основа његовог модела друштвених расцепа огледа се у две осе: хоризонтална оса идеолошке дихотомије државне прерасподеле добара (редистрибуције) и спонтане тржишне алокације, укрштена је вертикалном осом између ауторитарних и либералних вредности (Kitschelt 1992:11). По Кичелту, они који имају користи од постојећег поретка сврстаће се у ауторитарност, јер су у страху да би помак ка либерализму угрозио њихову постојећу позицију. Дакле, партијске формације се сврставају дуж оса тржишна алокација - државна редистрибуција, и либерално/космополитско vs. ауторитарно/партикуларистичко. У Кичелтовом моделу шансе за конкуренцију на основу програма су условљене степеном социоекономског развоја друштва, софистицираношћу бирача, природом претходног режима, типом транзиције и новоизграђеним институционалним оквиром.

Поделе унутар различитих државних оквира СФРЈ - СРЈ - СиЦГ – Србија

У време увођења вишепартизма, још увек је постојала СФРЈ. Промене државних оквира мењале су оквир и природу партијске конкуренције. Већ тада се обликује расцеп национално - грађанско. На нивоу СФРЈ, националну мобилизацију вршиле су републичке елите (СПС, ХДЗ, СДА) а грађанску УЈДИ (Удружење за југословенску демократску иницијативу) и Реформисти Анте Марковића, бившег премијера СФРЈ. У то време почиње снажно да делује и расцеп центар - периферија. Београд, а самим тим и Србија, доживљавани су као центар, док су републичке елите представљале периферију. Србија је дала допринос продубљивању овог расцепа покушајима да очува заједничку државу и да задржи неке од република у саставу Југославије („асиметрична федерација“ и сл.). Периферија је мобилисала енергију отцепљења у односу на центар. Ова тенденција се бележи од Словеније, Хрватске, Македоније, све до Црне Горе и Косова и Метохије. Након распада СФРЈ, поједине партије из Србије наставиле су учешће на изборима у, сада већ другим државама. У ту групу партија спадају СРС, СПС и ЈУЛ, које су имале своје огранке и у бившим југословенским републикама.

Идеолошко-културни расцеп

(доминантна култура и субкултуре, религијско-секуларно, грађанско-национално, традиционално-модернистичко)

Историјско-етнички расцеп многоме обележава и партијски систем Србије у неколико димензија: овај расцеп је релативно трајан; партије етничких заједница Бошњака (Муслимана), Мађара и Албанаца налазе се у географски концентрисаним и пограничним подручјима у Санцаку, Војводини и на југу централне Србије, као и на Косову и Метохији. Како истиче Славујевић: „Историјско-етнички расцеп на нашим просторима добијао је вид отворених, често и екстремно радикалних конфликта припадника различитих етничких група, али он обухвата и латентне структурне

турисане конфликте. „Хоризонталну“ линију историјско-етничког расцепа допуњава друга, „вертикална“ димензија: расцеп између националистичке и грађанске оријентације међу припадницима сваке од етничких група. Овај расцеп трајно историјски структурисан, добијао је на интензитету и радикализму у време конституисања националних држава на просторима бивше Југославије и привлачио је највећу пажњу истраживача“ (Славујевић 2003:96). Овај расцеп је био присутан током двадесет година обновљеног вишепартизма а вероватно ће и даље представљати генератор подела и конфликта докле год не буде на основу ширег консензуса решено државно и национално питање. Липсет и Роккан су исказали какви су могући исходи „територијалних опозиција“: „Територијалне опозиције ограничавају процес изградње нације; уколико доведу до екстрема могу довести до рата, сецесије, врло могуће и до миграције популације“ (Lipset & Rokkan 1967:10). Ово се обистинило и на примеру распада СФРЈ и у случају једнострано проглашене независности Косова и Метохије. Статус мањина у једној земљи узима се као индикатор демократских достигнућа и један од критеријума премене европских стандарда (Орловић 2007). Етнички расцепи и партијска конкуренција за „етничке гласове“ рефлектују се и на партијски систем. Сама партијска конкуренција није савршена рефлексија етничких конфликта (Lipset & Rokkan 1967:5).

Центар-периферија

Територијално-културни расцеп преклапао се са расцепом центар-периферија. Доминантна култура представља центар а субкултуре периферију. У односу на центар, мобилишу се потенцијали захтевима за аутономијом. Партије косовских Албанаца су од почетка избегавале да се укључе у партијски систем Србије, неучествовањем на парламентарним изборима (тзв. „Албанска алтернатива“). Истовремено, Србија није успела да их интегрише у систем. Албанци на југу Србије основали су један број странака од којих је само Партија за демократско деловање учествовала на парламентарним изборима, док су остале партиципирале само на локалним изборима. Овај идеолошко-културни расцеп (доминантна култура-субкултура) у значајној мери се поклапа са расцепом центар-периферија.

Расцеп центар-периферија се од почетка вишепартизма рефлектује и у Војводини. Један број регионалних и етничких странака експлоатисао је овај расцеп (Лига социјалдемократа Војводине, партије војвођанских Мађара, ДЗВМ, СВМ, али повремено и војвођански део ДС-а подилази бирачима у Војводини следећи ову линију). У Санцаку, односно Рашкој области, дуж овог расцепа формиране су партије Бошњака, Странка демократске акције (СДА), Листа за Санцак, Санџачка демократска партија и друге. Етницитет води ка јасним линијама расцепа у региону, посебно када се етничке групе територијално концентрисане (Enyedi 2010:10). Након 2000. представници мањинских заједница су били заступљени у владама². Расцеп центар-периферија је територијално-културни. Отуда, он може бити етнички, географски, економски и културни (регионализам, децентрализација и локалистичке снаге). Дуж расцепа центар-периферија, обликују се и разлике око унутрашње организације државе. Одређене разлике са почетка вишепартизма у Србији, као што су била питања монархија (СПО, ДСС, НС) – република (остале партије) јењавају, а након двадесетак година вишепартизма више се намећу поделе дуж линије унитарна држава - регионална држава (као и облици регионализације) централизација - децентрализација. Уједињени региони Србије настају (2010.) управо на овој теми или расцепу.

Стари режим-опозиција режиму

Кичелт је први указао да ће сврставање бирача у Источној Европи бити између оних који ће чувати *status quo* и они који су за промену. За *status quo* су партије старог режима, док су опозиционе странке биле за промене. Сукоб на релацији *ancient regime* - реформисти у почетку је био интензиван, док је протоком времена губио је на значају и данас готово ишчезао (Von Weume 2002:62). Расцеп стари режим-опозиција (реформисти), који има корене у предплуралистичком периоду а почиње да делује након увођења вишепартизма, у Србији је нарочито био изражен током деведесетих година

2 Након 2000. Расим Љајић је био министар у влади СРЈ; затим Јожеф Каса, потпредседник републичке владе, 2000-2003, затим Расим Љајић и Сулејман Угљанин министри у републичкој влади 2008.; 2012. Расим Љајић (СДПС), потпредседник и министар спољне и унутрашње трговине, телекомуникација и информационог друштва; 2014- Расим Љајић, потпредседник Владе и министар трговине, туризма и телекомуникација.

и неколико година након политичких промена 2000. године. Партије старог режима биле су СПС, ЈУЛ и СРС. ЈУЛ и СРС биле су сателитске партије СПС-у. Српска радикална странка је од почетка била прорежимски оријентисана. Перманентно је била у прећутној или јавној коалицији са СПС-ом, а касније и са ЈУЛ-ом, и истовремено критички настројена према опозицији. Тако ће 1992-1993 СРС бити у неформалној коалицији са СПС-ом, агитујући у прилог Слободана Милошевића у председничкој кампањи 1992. године. Од СПС је у то време тражила разне врсте уступака, као што је смена савезног премијера Милана Панића и председника СРЈ, Добрице Ћосића. Једини пут када је СРС била у сукобу са СПС-ом, због пристајања СПС-а на Венс-Овенов план и притиска режима у Србији на руководство Републике Српске, успостављањем границе на Дрини, СРС је поставила питање поверења Влади Николе Шаиновића и поднела предлог Закона о формирању Управног одбора РТС-а. То је можда био једини пут када је опозиција имала прилику да наступи јединствено и да се режим суочи са институционално јединственим опозиционим блоком. Тада (20. октобра 1993.) је Слободан Милошевић распустио Скупштину Србије и расписао нове изборе. Радикали су поново били у коалицији са СПС-ом и ЈУЛ-ом од 1998. до 2000.

Током деведесетих година, готово да нема политичке партије која није кокетирала са режимом Слободана Милошевића (Орловић 2008:39-41). После првих вишестраначких избора 1990, СПС је била принуђена да гради већину за састављање владе. Најпре 1992, са СПС-ом је у прећутној коалицији била СРС. У току 1992, члан ДС Миодраг Перишић је био савезни министар за информисање у Влади Милана Панића. Од 1994. до 1998. Нова демократија је била у Влади са СПС, са својих шест посланика који су изабрани на листи ДЕПОС 1993. године. Српски покрет обнове је 18.01.1999. године, приступио владајућој коалицији на савезном нивоу. СПО је у то време био на власти у Београду уз прећутну подршку СПС-а.

На релацији стари режим-опозиција режиму, у почетку је доминирао принцип - „једна листа против комуниста“. Међутим, СПС је уз помоћ различитих механизма систематски покушавао да разбија настојања опозиције да се уједини. Са друге стране, антирежимски бирачи су кажњавали сваку сарадњу са старим режимом. О томе сведочи податак да су партије које су улазиле у владу са Милошевићевим социјалистима биле драстично кажњене. Нова демократија, која је ушла у владу након избора 1992., у међу-

времену је нестала са сцене. СПО је ушао у коалицију са СПС-ом 1998., и након парламентарних изборима 2000. остао је ванпарламентарна странка. СПС као кључна странка старог режима током деведесетих, настојао је да мења слику о себи и да се ослободи Милошевићевог пртљага. Најпре, подршком мањинске владе након парламентарних избора 2003. (прва Коштуничина влада), а ова процес је завршен уласком СПС-а у владу са Коалицијом за Европску Србију 2008. године, као и потписивање „историјског споразума“ са ДС-ом.

Расцеп на релацији *ancient regime* - реформисти је двоструко изгубио своје деловање. Са једне стране, дисидентски кредибилитет и легитимност из деведесетих партија које су се бориле против старог режима, неславно су потрошени владавином ДОС-а. Са друге стране, повратак на власт СПС у коалицији са ДС-ом, као и настанак СНС-а из СРС-а су легитимисали су партије „старог“ режима. Тиме је значајно релативизирана, до тада оштрија линија између партија старог и новог режима. Тамо где су се посткомунисти социјалдемократизовали, призната им је коалициона способност упркос свим резервама код многих бирача (Von Weizsäcker 2002:156). То се са бившим комунистима (СПС) у Србији дешавало најпре 2003. а потом и 2008. године. Расцепа *режим-антирежим* имплицира постојање антисистемских партија. Током деведесетих су опозиционе партије биле антисистемске. СПС и СРС су првих година након политичких промена 2000. прешле на ту позицију и могле би се идентификовати као антисистемске странке. Тај статус СПС је задржала све до 2003. када су подржали мањинску владу у којој је кључну улогу имала ДСС, а СРС до 2006. када активно учествује у промени Устава Србије. Остаје отворено питање, да ли је ЛДП, након 2006. била антисистемска странка јер није прихватала уставна решења из 2006. године.

Грађанско - национално

(универзалистичко-партикуларистичко, модернистичко-традиционалистичко)

Расцеп грађанско – национално обележио је готово сва посткомунистичка друштва. Ради се о разлици у између инклузивног и ексклузивног одређења грађанина. Расцеп национално-грађанско више је вредносно-политички него што је социјално-струк-

турне природе. Овај расцеп у значајној мери је у корелацији са линијом универзалистичко - партикуларистичко (Кичелт) и модернистичко - традиционалистичко. Тамо где је транзиција текла под контролом бивших комуниста раскид с прошлoшћу је био спор или никакав. Ту се радило о закаснелој модернизацији. Традиционализам-модернизам је трајнији и темељнији расцеп источно европских и централноевропских друштава. Хоризонталну линију историјско-етничког расцепа, допуњује вертикална димензија.

Расцеп грађанско - национално је у Србији присутан од увођења и/ли обнављања вишепартизма и остао је да делује до савремених партијских подела. Традиционализам-модернизам је трајнији и темељнији расцеп источно европских и централноевропских друштава. Хоризонталну линију историјско-етничког расцепа, допуњује вертикална димензија. Реч је о расцепу између националистичке и грађанске оријентације међу припадницима сваке од етничких група (Славујевић 2003:96).

Емпиријски налази показују да оса историјско-етничког расцепа „национално-грађанско“ и оса културно-вредносног расцепа „традиционализам-модернизам“, се не секу, већ у великој мери преклапају и то „национално“ се поклапа са „традиционализмом“ а „грађанско“ са „модернизмом“ (Славујевић 2003:98). То упућује на закључак о синергијским ефектима ове две осе подела на партијско груписање. Међу партијама које су биле опозиција режиму, програмске разлике су истовремено биле и дуж линија грађанско - национално. ДСС се издвојио из ДС-а 1992. године због различитих гледања на национално питање. Та разлика је довела и до њиховог поновног разлаза и пада владе (тачније, договора о превременим изборима) 2008. године. Једна димензија цепања СРС-а и настанка СНС-а је на линијама овог расцепа. Војислав Шешељ, лидер СРС-а, добровољно се предао Хашком трибуналу 24. фебруара 2003. У његовом одсуству странку је водио заменик председника, Томислав Николић, са којим је СРС редовно освајала преко милион гласова на парламентарним и око два милиона гласова на председничким изборима. Упоредо са успехом СРС-а расли су притисци Шешеља из Хага. Кад год се СРС предвођена Николићем приближавала власти, Шешељ је повлачио потез који их је удаљавао од власти. Након вишегодишњих трпљења таквог стања, Томислав Николић и Александар Вучић су 2008. донели одлуку да се одвоје у, за њих, најповољнијем тренутку, на питању Споразума о асоцијацији и придруживању ЕУ (ССП). Тиме су се

уклопили у европеизацију као тему коју је наметнула ДС. Након расцепа унутар СРС-а, СНС је усисала бираче радикала који су се као сунцокрети, окренули Николићу и Вучићу. СНС се приближила програму ДС-а. Николић је изјавио: „Тадић има добар програм, али га лоше спроводи“. До јуче противници ЕУ, напредњаци постају посвећени европејци, али у Скупштини нису гласали за европске законе.

Западњаци – националисти

У Источној Европи, друга модернизација је уродила сукобом између западњака и националиста (Von Beume 2002:84)³. Као и у другим посткомунистичким друштвима и у Србији је након политичких промена дошло је до поларизације на оне проевропски оријентисане, опредељене за интеграцију са западом (ЕУ, НАТО), и оне који су остали доследни национализму. Расцеп западњаци-националисти је прожет европским путем Србије, уз испреплетаност питањима Косова и Метохије, што додатно продубљује овај расцеп и продужује његово дејство.

Процес придруживања ЕУ је допринео прикључивању појединих партија европским федерацијама партија (ДС, ДСС, Г17 плус, ЛДП и СВМ). Све релевантне партије у Србији, као и у другим земљама овог дела Европе, настоје да изграде европску фасаду, зато што су свесне потребе да такмичење за власт као и вршење власти подразумева испуњавање европских стандарда и укључивање у европски партијски систем. У околностима када је велика подршка европским интеграцијама, партијама је од користи да не буду против струје, већ у складу са преовлађујућом климом мишљења. Улога партија је да премосте политички и културни јаз и уклоне препреке које стоје на европском путу. То је понекад у раскораку са изборном калкулацијом, јер захтева и неке непопуларне потезе као што је сарадња са Хашким трибуналом. Један број политичара и партија на европској идеји виде могућност да с једне стране, увећају своју популарност а да са друге стране, не раде довољно на примени тих идеја и испуњавању предвиђених услова.

3 Овај аутор осим главних оса: рад-капитал и центар-периферије, идентификује и следеће линије подела: село-град, верско-световно, националисти-“западњаци”, материјализам-постматеријализам, централизам-децентрализам и *ancient regime* -посттрансформацијски режим.

Европејци настоје да неутралишу део оптужби националиста подсећањем да се у ЕУ улази са националним идентитетом. На пример, језик државе чланице се уноси у ЕУ. Један од покушаја изоштравања овог расцепа је релација Исток-Запад, под паролом „ЕУ има алтернативу“. Они који сматрају да Европа има алтернативу не прецизирају шта је и која је то алтернатива. Санкције УН, НАТО интервенција и подршка отцепљену Косова и Метохије гурали су ветар у једра антизападним сентиментима, или бар дали основу да се мобилишу таква осећања. Након 2008. бивша опозиција је сада наглашено западно оријентисана. СПС је учешћем у власти играо активну улогу у процесу европских интеграција (2008-2010), али је и СНС значајно променио своју реторику, која је у значајној мери постала прозападна. За оне партије које наглашавају оријентацију ка Русији и Кини, део рационализације гласи - и они су окренуту Западу. На националистичким позицијама остају СРС и ДСС. ДСС је по овом питању мењао позицију. У време њихове владе добијена је Студија изводљивости (2005.) и започет процес европских интеграција, али су касније остали заточеници традиционализма и подупртог национализмом. СПС, је на Осмом конгресу (2010.) подвукла: „Нисмо више ни комунисти, ни националисти. Данас смо социјалисти“. Иако више није формално у СНС-у, бивши председник странке и председник Републике Србије, Томислав Николић је наклоњенији Русији, коју је посетио више пута, док Вучић балансира али са наглашенијом прозападном позицијом.

Ове поделе нису увек биле праволинијске. Повремено је долазило до осцилација и препозиционирања појединих партија. СПО је варирао између националистичке (деведесетих) и грађанске оријентације (након 2000.), ДСС је покушавао да комбинује национализам и демократију. Чак је и ДС помало кокетирао са национализмом. СПС и СНС су раније били националисти а сада више теже грађанској оријентацији, али су још увек нека врста меких националиста.

НАТО – војна неутралност (Русија)

Ниједна политичка тема у српској јавности не изазива толико спорења међу партијама као што је то однос Србије према НАТО-у и евентуално учлањење у овај савез. Могуће је да у наредном

периоду то буде важна линија расцепа у Србији буде НАТО-војна неутралност, односно про НАТО или про Русија. У Србији СРС, ДСС (и партије које су произашле из ње Српска народна партија, Државотворни покрет, Српски отаџбински фронт) и Двери залажу против уласка Србије у НАТО. Неке странке су експлицитно „за“ улазак Србије у НАТО: Г17+ (док је постојала јер од 2015 странка више не постоји), СДПС, ЛСВ, СПО, ЛДП, СВМ и Бошњачке странке. СНС, ДС и СПС званично су за војну неутралност. За време док је ДСС била на власти Србија и Црна Гора приступиле су СОФА споразуму који је омогућио кретање НАТО снага преко наше територије.

Да ли су чланство у НАТО и ЕУ повезани процеси? Први мит је да је чланство у НАТО предуслов за чланство у ЕУ. Таква формулација не постоји ни у једном од званичних докумената који се тичу проширења ЕУ. Нису све земље ЕУ, чланице НАТО-а, али су све нове чланице прво ушле у НАТО, па затим у ЕУ. Осим тога, 21 чланица НАТО је истовремено и чланица ЕУ. Шведска, Ирска или Аустрија јесу део ЕУ, али нису чланице НАТО. Шеф делегације Европске комисије у Београду Жосеп Љоверас: “Веома је важно да грађанима Србије, који ће о уласку у НАТО одлучивати на референдуму, буде објашњено због чега је важно да земља буде чланица НАТО, пре свега ако се има у виду да ниједна држава чланица ЕУ није то постала пре него што је ушла у НАТО, односно да је улазак у НАТО услов државама западног Балкана за пријем у ЕУ”. Намеће се питање у којој мери су процеси чланства у ЕУ и у НАТО комплементарни? Део критеријума за НАТО поклапа се са Копенхагенским критеријумима за чланство у ЕУ. Студија проширења НАТО из 1995. дефинише да су принципи демократије и људских права, тржишне економије, разрешени односи са суседима предуслов за чланство у НАТО.

Аргументи за чланство у НАТО су следећи: Србија је окружена (у обручу) чланицама НАТО-а. Мађарска, Словенија, Румунија, Бугарска, Албанија и Хрватска, Македонија и Црна Гора (позвана децембра 2015) су кандидати за чланство, у БИХ се води дебата о чланству; Србија не може остати „црна рупа” Европе и усамљено острво окружено чланицама НАТО-а, неприродно је да Србија буде изолована; Интеграција Србије је већ покренута уласком у Партнерство за мир 2006. године; Улазак у НАТО би убрзао евроинтеграције Србије; Смањује се број војника и технике што

доводи до уштеде; Повећале би се стране инвестиције због смањења кредитног ризика; НАТО гарантује апсолутну безбедност свакој својој чланици, укључујући и заштиту од стране свих чланица. Србија је 2015. године потписала Индивидуални партнерски акциони план (ИПАП). ИПАП, између осталог, подразумева потписивање тзв. СОФА споразума (који већ имамо са САД) са чланицама НАТО, а којим се регулише прелазак границе и ниво имунитета за припаднике Алијансе док пролазе кроз Србију или бораве у њој, као и приступ војним објектима. Србија се, такође, обавезала и да регионални центар за обуку “Југ”, код Бујановца, буде отворен за све земље чланице Партнерства за мир и НАТО, да постепено усклађује своје прописе у области одбране са ЕУ, уништава вишкове наоружања, модернизацију опреме и наоружања и образовање официра у складу са „болоњом“ и НАТО.

Аргументи против чланства у НАТО су: Нема никаквих гаранција да би то убрзало улазак у ЕУ; НАТО нас је бомбардовао; Партнерство за мир је довољно; Изгубили бисмо суверенитет над својом територијом; Србија никада није била ни у једном војном савезу; Трошкови слања војника у мисије су велики, као и издвајања за НАТО; Какве би могле бити безбедносне, дипломатске и друге последице ако се повинује вољи НАТО-а, а изгуби подршку Русије.

Аргументи за војну неутралност: Приликом усвајања „Резолуције о заштити суверености, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије“, усвојене 26.12.2007. у Скупштини Србије, у једном члану је утврђена војна неутралност у односу на постојеће војне савезе, до евентуалног расписивања референдума. Резолуцијом није донета одлука против уласка у НАТО, нити каже да уласка неће бити, односно не забрањује, већ одлаже ово питање.

Посткомунистичке државе су разапете између настојања да се задржи аутономија и покушаја да се повећа поверење грађана и побољша координација са наднационалним субјектима (буџет у договору са ММФ-ом, војска у складу са НАТО стандардима, закони у складу са *acquis communautaire*)

Социо-економски расцеп рад-капитал

(одлучивање о расподели ресурса, тржишна алокација или политичка (државна) редистрибуција)

Кичелт је предложио модел по којем партијска конкуренција има социјално-економску основу, а која је резултат транзиције од планске ка тржишној привреди. Социјална основа партијске конкуренције јача током времена, како се друштво све више приближава тржишној привреди. У Источној Европи се у почетку сукоб рад-капитал није јасно изражавао. У првој фази демократске транзиције интереси капитала мање су били присутни у политици, услед заокупљености својим утемељењем у привредним сферама (Von Weizsäcker 2002:83). Након тога су се враћали на сцену. Ни интереси радника нису прецизно и јасно били заступљени. Део разлога је остао на рушевинама претходног режима (комунизма/социјализма). Нарочито важно, ова категорија је директно погођена тамо где је приватизација праћена отпуштањем радника. Никаква чврста форма трајнијег социјалног дијалога, нити социјалног уговора није била обликована. Променама у јужној Европи после 1974. и у источној Европи после 1989. те линије социјално-економског расцепа су се чиниле нејасним па су их заменили клијентелизам и покровитељство. Уместо либералних вредности, растакање комунизма праћено је националном мобилизацијом као особитом формом колективизма. Бивши комунисти (СПС) су дуго били за државну интервенцију а против либерализације, и значајно ауторитарнији (СПС - „нема отпуштања са посла док трају санкције УН“). То је био егалитаризам у сиромаштву.

Модернисти и космополитски били су: ДС, ГСС, Коалиција Заједно, Коалиција ДОС (касније се поделио на ДС и ДСС, као и 1992. и 2008.) и Коалиција за Европску Србију. Ауторитарно-партикуларистички су биле странке старог режима (СПС, ЈУЛ, СРС). Процесом приватизације, овај расцеп је попримио димензије добитници - губитници транзиције.

Левица-десница

Скала лево-десно, у посткомунистичким друштвима много се теже идентификује и обликује, отуда, није нимало једноставно одредити припадност партија у Србији партијским фамилијама. У посткомунистичким друштвима постоји стара левица која је дуго узурпирала овај појам и нова која јој је то монополисање оспаравала (Von Weume 2002:57). Са консолидацијом партијског система више долази до изражаја и скала лево-десно. Типологија страначких породица темељи се на три критеријума: генези из друштвених сукоба, припадности странака наднационалним федерацијама и *policy* оријентацији странака (Von Weume 2002:63). О генези друштвених сукоба дуж линија расцепа већ је било речи. У светске федерације (интернационале) пријем се често врши великодушно и без стриктних критеријума. Партије у Србији нису окренуте трајнијим јавним политикама (*policy oriented*). Владе су разапете између обећања бирачима и договора са ММФ-ом. Поједине партије у Србији постале су чланови Европских партијских федерација (Еуропартија). Од релевантних странака, ДСС и Г17 плус имали су статус посматрача а затим придруженог члана у Европској народној партији (ЕПП). ДС је примљена у Европску социјалистичку партију (ПЕС) у статусу посматрача. СНС аплицира за чланство у ЕПП. Ова врста чланства не кореспондира у потпуности са програмским садржајима ових партија или њиховом перцепцијом у бирачком телу.

Дуализам међупартијске конкуренције указује на склоност да се, иначе сложени партијски програми сведу на дихотомну поделу власт-опозиција или левица-десница. У Србији је десница најмање економска а највише националистичка и популистичка, односно, реч је о друштвеним конзервативцима. У оквиру појединачног просторног спектра левица-десница, десни центар нема широки распон, а управо на ову позицију тренутно претендује велики број странака (ДСС, НС, СНС, СПО). СРС је економски, више левичарска странка, док је по питању национализма екстремна десница. Тај спој је добро циљао губитнике транзиције и усисао бивше социјалисте, нарочито после Милошевићевог и Шешелјевог одласка у Хаг. СНС настоји да потискује СРС, а у извесној мери и ДСС ка екстремној десници. Њихов циљ је да покупе значајан део радикала (СРС), али и да нападну бирачко тело народњака (ДСС)

и осталих десно и конзервативно - оријентисаних бирача. На крајњој тачки овог пола је екстремна десница која је антилиберална и антиегалитарна. Ван политичко-партијског спектра, десница у Србији се више примећује у наступима појединих организација и удружења.

Очигледно је да се СНС програмски окреће позицији ДС-а стављајући у први план европске интеграције. У односу на време када је за екстремну десницу у Србији гласало тридесет посто бирача Србије (СРС), одвајањем СНС-а екстремна десница се своди на оптималну меру као у западноевропским државама (10-15%).

У кампањи за парламентарне изборе 2014. мање је било конкуренције на релацији власт-опозиција а више између опозиционих партија. На позицији десно од центра такмаци су били СНС, ДСС, Двери, Трећа Србија, и СРС (Наши и Образ). На крајњој десници политичког спектра, осећало се притајено ривалство између ДСС, Двери и радикала, али оно није прерасло у сукоб на отвореној сцени. На позицији лево од центра такмичили су се ДС, СПС, НДС и ЛСВ. Поједине странке имају преплитање у бирачком телу (СНС-СПС-СРС или ДС-НДС-УРС-ЛДП). На тим линијама препознаваће се изборна нестабилност у понашању бирача. Изборни „цунами“ збрисао је с политичке сцене многе странке тако да изборни праг нису прешле: ДСС, СРС, ЛДП, УРС. Може се рећи да је НДС преполовио ДС, „Доста је било“, бившег министра Саше Радуловића оштетио је ЛДП, а Двери и Трећа Србија ослабили су ДСС. Странке деснице и екстремне деснице освојиле су 10,4 одсто гласова, остале странке испод цензуса освојиле су 9,03 одсто и 3.17 одсто било је неважећих гласова. Дакле, укупан проценат бачених гласова износи 22,6 одсто. Испод цензуса су антиевропске, евроскептичне и десничарске странке. Екстремна десница, уместо у парламенту, остала је на улици. Србији остају тешка питања сврставања и изјашњавања око НАТО-а и Русије. Странка којој је главна идеја била неутралност (ДСС) остала је ван парламента.

Коментар осталих расцепа

Расцеп урбано-рурално, јављао се тек спорадично, а партије које су настојале да мобилишу бираче на овим линија поделе нису бележиле веће успехе (Народна сељачка странка, Драган Ве-

селинов и Маријан Ристичевић). Једна од последњих странка формирана на овој теми је Богата Србија (Захарије Трнавчавић). На расцепу држава-црква, (религијско-секуларно) једино је донекле формирана ДХСС. ДСС је блиска СПЦ. Политизација деловања муфтије Исламске заједнице у Србији, Муамера Зукорлића и најављива формирања странке експлоатишу овај расцеп. Његово деловање има елементе религијског и регионалног, као и опозиција мањинске у односу на већинску културу. Расцеп материјализам-постматеријализам у Србији није јасно обликован. Постматеријалистичке вредности су тек назначиле могући утицај поделама око параде поноса, нарочито 2009. и 2010. године. Регионализација као тема која се намеће дуж расцепа центар-периферија има растући тренд. Томе доприноси тренд регионализације у Европи, али и потребе грађана за доношењем одлука и расподела средстава на локалном нивоу. Тај расцеп ће јачати у изборном понашању странака и бирача.

Закључак

Политичке партије у Србији сврставале су се дуж одређених линија расцепа. Они су на различите начине утицали на мобилисање бирача око одређених питања, као и на обликовање партијског система. Расцепи у Србији су више краткорочни него дугорочни. У обликовању партија на линијама друштвених расцепа у Србији, били су јасни предузетници (нове партије), али њихови ресурси су били слабили од партије сукцесора. СПС је имао, не само наслеђену имовину и организациону инфраструктуру већ су и медије који били у њиховим рукама и на њиховој страни. Линије политичких подела или социјалних расцепа у Србији су се мењале. Током деведесетих су биле присутне поделе на линији комунизам-антикомунизам, монархија-република, рат-мир. Након 2000-те Европа-Косово и Метохија. Данас, опредељивањем СНС-а за европски пут, партије у Србији трагају за новом линијом расцепа.

У Србији расцепи нису дугорочни и стабилизирајући (осим расцепа грађанско-национално). Услед фрагментираниости партија и партијског система и изборне волатилности (нестабилности), тешко је ове расцепе видети као стабилне и дугорочне, а сигурно не и „замрзнуте“. Мултипликовање расцепа за бираче и

партије значи слично оцењивању из важних предмета у школи. Не узима се просек, али се више води рачуна који предмет је важнији и који може бити пресудан за опредељивање бирача. Ако из неког мање важног предмета (у опредељивању бирача) и добијете мању или слабу оцену, не значи да сте пали на испиту, јер су нека друга питања, која су важнија за бираче - боље оцењена. Неким партијама (и бирачима) је најважнији предмет (тема) Европа, а другима Косово и Метохија, једнима модернизам, другима традиционализам, једнима грађанско, другима национално. Еванс и Вајтфилд указују да модел социјалне основе и *issue* димензије зависи од три варијабле: економског развоја, степена етничке хомогености и историјског статуса државе (Еванс & Whitefield 1993:540). У зависности од присуства или одсуства ових услова, партијска конкуренција има изгледа да буде социо-економска, етничка или о статусу и питањима државе. Тамо где је присутна социо-економска основа партијске конкуренције биће јачи утицај питања левица-десница. Тамо где је етничка основа партијске конкуренције, биће јак утицај либерално-ауторитарног и национално-космополитских релација. Коначно, у одсуству социо-економске или етничке основе конкуренције у главним питањима око којих ће се партије такмичити биће консензуса, а бираче ће бринути способност партија да постигну жељене циљеве. Ова три питања партијске конкуренције по Евансу и Вајтфилду имају своје импликације на изборну волатилност и на успех покоммунистичких режима у постизању нормативне сагласности о демократији. Очигледно, и на консолидацију демократије. Еванс и Вајтфилд идентификују три генерална случаја. Прво, оне државе у којима је социјално-економски расцеп преодоминантан, имају умерену изборну нестабилност (волатилност). Ово значи да стабилност произилази из веза између партија и социјално-структурирано условљених интереса, и са друге стране, изборна нестабилност опстаје услед настојања партија да трансцендирају класне границе у потрази за бирачима, што чини неизвесним изборни резултат. Друго, када је етничка димензија партијске конкуренције доминантна, одбијањем компромиса од стране доминантне етничке групе, њена ауторитарна позиција чини међуетничке савезе мање вероватним. У таквим околностима недостаје основа на којој партије могу да се такмиче за гласове. Ово указује да ће постојати слаб степен волатилности унутар етничких мањина, које ће гласати са циљем заштите етничке заједнице и мало је вероватно да ће склапати коалиције са партијама доминантне етничке групе. Треће, она друштва

у којима је партијска конкуренција заснована на питањима државе, вероватно је да ће проблеми транзиције спречавати настанак социјално-економских расцепа. Ова комбинација економских потешкоћа и слабе социјалне основе, сугерише висок степен изборне волатилности. Партије ће се такмичити, али са слабом социјалном осномом, и услед немогућности да постигну економске резултате, верност бирача ће се кретати ка оним странкама и лидерима који показују више шансе да доведу до бољег живота. Оно што разликује партије то су више харизматски апели њихових лидера, него бољи програми. Слабост у расподели добара ће водити ка опадању поверења у демократију (Еванс & Whitefield 1993: 544-545). Тако ће етнички хомогеније државе где се прешло на тржиште, као што су Чешка, Мађарска и Пољска, имати умерену изборну нестабилност (волатилност) и висок ниво нормативне посвећености демократији. Развој друштвених расцепа, идентитета партија и идеолошких оријентација води изборној стабилности, без које су политички системи осетљиви на потресе и нестабилни са персонализацијом политике и ауторитарним популизмом (Еванс & Whitefield 1993:526). И обрнуто, тамо где нису трајније обликоване линије расцепа и где је већа изборна нестабилност, веће су шансе да се избори добијају на основу харизматских апела партијских лидера и популистичких порука. Србија је још увек ближа овом другом случају. Бирачи реагују више на основу харизматских апела партијских лидера и укупног имица (имаге), него на основу програмских преференци у складу са њиховим интересима. То утиче на нестабилност изборног опредељења, а самим тим и на нестабилност партијског система. Лидер је неретко већи и важнији „бренд“ од странке (лидери популарнији од странке су Тадић од ДС-а, Николић раније од СРС-а, касније од СНС-а, затим Вучић од СНС-а). Партијска идентификација није чврста. Обезбеђујући добра путем клијентелизма, бирачи могу остварити своје материјалне интересе на начин на који није могуће путем јавног добра. Приближавање странака у идеолошком простору конкуренције поставило је у први план питање идентитета и имица. Имиц странака је постао важнији од програма. У партијским системима у којима се конкуренција одвија у складу са клијентелизмом а не према програмским принципима, слабије су шансе за демократску консолидацију.

Литература

- Von Beyme, K. (2002) „*Transformacija političkih stranaka*“, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Evans, G. & Whitefield S. (1993) „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe“ у: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), стр. 521-548
- Kitscelt, H. (1992) “The Formation of Party Systems in East Central Europe”, in: *Politics and Society* 20 (March 1992). стр: 16-17.
- Lipset, S. M. & Rokkan S. (1967) „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, у: „*Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*“, New York: The Free Press
- Орловић, С. (2007) “Деловање партија националних мањина“ у: Војислав Становчић (ур.) *Положај националних мањина у Србији*, Београд: САНУ. стр. 153-178.
- Орловић С. (2008) „*Политички живот Србије, (између партократије и демократије)*“, Београд: Службени гласник.
- Орловић С. (2015) „*Партије и партијски системи (Теоријско-аналитичким оквир)*“, Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Sartori, G. (1990) “The Sociology of Parties: A Critical Review”, у Peter Marj (ур.) „*The West European Party System*, Oxford: Oxford University Press.
- Славујевић, З. Ђ.(2003), „Могући правци прегруписавања партијске сцене Србије“, у „*Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*“, Београд: Институт друштвених наука и Fridrih Ebert Stiftung.
- Zakošek, N. (1998). “Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača”, у: Mirjana Kasarović, Ivan Šiber i Nenad Zakošek (ур.) „*Birači i demokracija*“, Zagreb:Alinea.
- Zsolt, Enyedi (2006) “Party Politics in Post-Communist Transition” у: *Handbook of Party Politics*. SAGE Publications. 3 Apr. 2010.
- Доступно на: http://www.sage-ereference.com/hdbk_partypol/Article_n20.html

Slaviša Orlović

SOCIAL CLEAVAGES AND THEIR INFLUENCE IN SERBIA

Abstract

In this text I am analyzing the structure of social cleavages and their influence party system shape in Serbia. Ideological and cultural cleavage manifested through following dimensions: old regime – opposition to regime; civic –national and westerners – nationalists. This cleavage sometime overlap with territorial and cultural cleavage center-periphery (dominant culture represents center, and subcultures stands on periphery side). History-ethnic cleavage axis and cultural-value cleavage axis do not cross each other but overlap – “national” overlaps with “traditional”, while “civic” overlaps with “modernism”. Cleavage westerners – nationalist is intersected with Serbian EU integration process and with Kosovo issue which makes this division stronger and long lasting. UN sanction, NATO intervention and support for Kosovo independence made anti-western part of society stronger and created basis for political mobilization. It is possible that new lines of division could be based on pro NATO – neutrality or pro NATO vs. pro Russia standpoints. Socio-economic cleavage was defined by privatization which led to division between transitional winners and losers. In post-communist societies there is old left that used to usurp this position for long time and new one that challenged usurpation. Political right in Serbia is not based in economy but in nationalism and populism – it is based in social conservatism. Cleavages in Serbia are not lasting and stabilizing (with exception of civic-national cleavage). Because of fragmentation of parties and party systems and electoral volatility it is not possible to claim that those cleavages are stable and long-lasting and certainly they are not “frozen”.

Key words: Social cleavages, parties, party systems, Serbia.

* Овај рад је примљен 5. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.